
DOI: 10.33663/0869-2491-2020-31-3-14

УДК 340.114

Ю. С. ШЕМШУЧЕНКО,
академік НАН України*

ORCID: 0000-0002-8157-9725

О. В. СКРИПНЮК,
доктор юридичних наук, професор
академік НАПрН України**

ORCID 0000-0001-7052-3729

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ СУЧАСНОСТІ (ДО 30-РІЧЧЯ ПРИЙНЯТТЯ ДЕКЛАРАЦІЇ)

Стаття присвячена Декларації про державний суверенітет України, аналізу факторів, що сприяли її розробці та прийняттю основних концептуальних положень змісту, їх впливу на подальший перебіг державотворчого процесу в Україні, історичному значенню та її ролі для розбудови держави в умовах сьогодення.

***Ключові слова:** Україна, Верховна Рада, декларація, держава, суверенітет, принципи, розділи та положення, законотворчий процес, конституція, історичне значення.*

Шемшученко Ю. С., Скрипнюк А. В. Декларация о государственном суверенитете Украины: историческое значение и задачи для современности (к 30-летию принятия Декларации)

Статья посвящена Декларации о государственном суверенитете Украины, анализу факторов, способствовавших ее разработке и принятию основных концептуальных положений содержания, их влияния на дальнейший ход государственного процесса в Украине, историческому значению и ее роли для развития государства в сегодняшних условиях.

***Ключевые слова:** Украина, Верховная Рада, декларация, государство, суверенитет, принципы, разделы и положения, законотворческий процесс, конституция, историческое значение.*

Shemshuchenko Yurii, Skrypniuk Oleksandr. Declaration of State Sovereignty of Ukraine: Historical Significance and Challenges for the Present (to the 30th Anniversary of the Declaration)

The article is devoted to the Declaration on the State Sovereignty of Ukraine, the analysis of the factors that contributed to its development and adoption of basic conceptual provisions of content, their influence on the further course of the state-making process in Ukraine, the historical significance and its role in the development of the state in the present conditions.

***Key words:** Ukraine, Verkhovna Rada, declaration, state, sovereignty, principles, sections and regulations, legislative process, constitution, historical significance.*

* **Shemshuchenko Yurii**, Academician of NAS of Ukraine (Law)

** **Skrypniuk Oleksandr**, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Academician of the NALS of Ukraine

Актуальність дослідження. Через 30 років після прийняття Декларації про державний суверенітет України її актуальність та суспільно-політичний, науковий інтерес до неї не знизались. Її потенціал, значення та вплив на державотворчі процеси в Україні не повністю усвідомлені та використані для побудови сучасної, модерної, незалежної держави та громадянського суспільства. Все це стимулює дослідників до нового аналізу одного з головних актів нашої держави.

Постановка питання. Особливе значення для подальшого поступу та розвитку України має аналіз висхідних правових засад, які заклали основи відродження національної суверенної державності в Україні. Роль та її значення не повною мірою оцінені для будівництва України як демократичної, правової держави, встановлення конституціоналізму, формування ефективної системи державної влади та місцевого самоврядування. Реалізація Декларації спричинила глибокі трансформаційні процеси, які є одними з найскладніших теоретичних і практичних проблем, що і по нині стоять перед політичною елітою і потребують від вчених подальшого осмислення і переосмислення принципів і основних її положень. Порушення державного суверенітету і територіальної цілісності України через анексію Криму і окупацію районів Південно-східної України зумовлює необхідність посилення захисту державного суверенітету, скеровують вчених до новаторського аналізу та осмислення суті і значення Декларації для сучасної державотворчої практики. В сучасних умовах слід активніше використовувати її потенціал для побудови сучасної модерної держави європейського типу.

Мета і завдання. З огляду на наведене вище, метою дослідження є осмислення основоположних засад Декларації про державний суверенітет України, їх значення для розвитку сучасного державотворчого процесу, його якісного поглиблення, що сприятиме побудові в Україні європейської демократичної, правової, соціальної держави, вирішенню проблем забезпечення державного суверенітету України в сучасних умовах.

Огляд літератури. Дослідження Декларації про державний суверенітет України, осмислення їх ключових положень та впливу на державотворчий процес розпочалося в Україні ще з моменту її прийняття. Цьому процесу згодом сприяло відзначення ювілейних дат прийняття Декларації, підготовка та видання відповідної наукової та науково-публіцистичної літератури. В цьому плані слід згадати насамперед тих хто був причетний до її розробки та прийняття. До її творців і дослідників належать: В. Василенко, С. Головатий, І. Засць, І. Юхновський, І. Тимченко та ін. Науковому осмисленню її положень присвятили свої праці Ф. Веніславський, В. Гончаренко, В. Колісник, А. Корнєєв, В. Литвин, Р. Максакова, Г. Мурашин, М. Саннікова, В. Селіванов, В. Федоренко, Ю. Шемшученко та ін.

Виклад основного матеріалу. Прихід до керма СРСР та КПРС реформаторського керівництва на чолі з М. С. Горбачовим в другій половині 1980-х років ХХ століття та проголошення курсу на демократизацію, гласність, побудову правової держави сприяло розвитку в національних республіках СРСР національно-державницького руху. В цих умовах наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років ХХ століття Україна опинилась у вирі доленосних змін. Економічний визиск УРСР, русифікація, порушення прав і свобод людини, перетворення України в зону екологічного лиха через аварію на Чорнобильській АЕС та багато інших причин політичного, економічного, соціального, гуманітарного характеру

з руйнівними для української нації наслідками сприяли пробудженню в українців національної свідомості та зародження національно-демократичного руху. В Україні почали створюватись демократичні громадські організації, навколо яких гуртувалися антикомуністичні та антирадянські сили. В українському суспільстві значно загострився інтерес до вивчення історії національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., політичних репресій української інтелігенції 30-початку 50-х років, голодоморів, що сприяло пробудженню національної свідомості та потягу до усвідомлення власної національної ідентичності.

В Україні за короткий період виникло понад півсотні громадсько-політичних, культурних та екологічних організацій і товариств, які пропагували питання національного визволення та державного суверенітету. Серед них найвпливовішими були Народний Рух за перебудову в Україні, правозахисна Українська Гельсінська спілка, Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, Меморіал та інші. У березні 1990 року сорок три громадські об'єднання на чолі Рухом створили Демократичний блок. На перших вільних виборах до Верховної Ради УРСР Демократичний блок отримав 111 мандатів. Невдовзі народні депутати від цього блоку створили в парламенті опозиційну до комуністичної більшості Народну раду у складі 124 депутатів на чолі з академіком І. Юхновським¹.

Народна рада стала виразником національних інтересів та рушійною силою в боротьбі за досягнення державного суверенітету України. Стратегічною і кінцевою метою опозиції було проголошення державної незалежності України. Першочерговою вимогою представників Народної ради в парламенті було включення до порядку денного сесії новообраного складу Верховної Ради пункту про прийняття Декларації про державний суверенітет України. Проти цього в парламенті виступали представники комуністичної більшості (239 депутатів), які об'єдналися в депутатську групу «За Радянську суверенну Україну» на чолі з Першим секретарем ЦК КПУ С. Гуренком. Але під тиском суспільно-політичних подій, що розвивалися в Україні, представники КПУ змушені були звернутися до проблем суверенізації УРСР. Однак їх позиція та діяльність більше нагадували імітацію діяльності в питаннях суверенітету України. Суть позиції компартії та її народних депутатів полягала в тому, що вони не йшли далі проголошення економічного суверенітету і самоврядування УРСР в межах «нового типу зв'язків, у народногосподарському комплексі СРСР». Вони виступали за утвердження державного суверенітету Української РСР на основі її входження до складу нової оновленої радянської федерації. Компартія України закликала комуністів – народних депутатів рішуче боротися проти «екстремістських елементів», що виступали в Україні за вихід республіки із СРСР та взяти активну участь в розробці нового союзного договору та створення оновленого Союзу. Про це наголошувалося в резолюції XXVIII з'їзду КПУ «Про державний суверенітет УРСР», який відбувся 19–23 червня 1990 року. Фактично позиція компартії була спрямована проти досягнення суверенітету та державної незалежності України. Вище зазначені рішення приймалися керівництвом компартії, коли в парламенті вже відбувалося обговорення численних проектів Декларації про державний суверенітет України і здійснювалась робота над створенням консолідованого зведеного її проекту.

Питання про необхідність ухвалення Верховною Радою Декларації вперше в практичному плані було поставлене представниками Народної Ради в квітні

1990 року. В цей час було створено Робочу групу з народних депутатів, науковців та відповідальних працівників апарату Верховної Ради УРСР на чолі з С. Дорогунцовим. Група за основу напрацювання проекту Декларації взяла проєкт написаний професором В. Василенком. Цей проєкт та проєкт Закону про державний суверенітет України професора П. Мартиненка стали фундаментом зведеного тексту проєкту Декларації про державний суверенітет Української РСР, який з'явився в травні 1990 року. Зазначений документ був результатом роботи не лише Робочої групи, але й участі всіх народних депутатів, які погодились працювати над Декларацією.

Запропонований проєкт складався з одинадцяти розділів і завершувався двома: «Невід'ємні суверенні права Української РСР» та «Новий Союзний договір», що було наслідком досягнутого компромісу між народними депутатами Народної ради та групи «За Радянську суверенну Україну», щодо подальшої долі Декларації.

Робочою групою також були підготовлені проєкти Звернення Верховної Ради УРСР до найвищих органів влади союзних республік (в ньому були закладені процесуальні принципи, щодо вироблення нового Союзного договору) та Постанови Верховної Ради про порядок здійснення Декларації про державний суверенітет Української РСР. На початку червня Президія Верховної Ради УРСР схвалила зазначені проєкти та оприлюднила їх серед всіх народних депутатів для обговорення.

Підготовка та обговорення положень майбутньої Декларації спричинили сплеск активності законотворчої діяльності. До Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських та міжнаціональних відносин Верховної Ради були подані проєкти Декларації від народних депутатів Ю. Гнаткевича, С. Головатого (у співавторстві з І. Тимченком), М. Косіва, С. Семенця та Т. Яхєєвої, С. Хмари. Згодом народні депутати І. Валєня, І. Заєць та Л. Скорик, О. Коцюба, Л. Лук'яненко та депутатська група «Незалежність», яка представляла Українську Гельсінську спілку подавали та поширювали свої проєкти Декларацій. До Верховної Ради було подано всього сім проєктів Декларації про державний суверенітет². Всі вони дуже різнилися між собою, проте їх умовно можна було поділити на дві групи, кожна з яких мала свою концептуальну схожість і спорідненість. Більшість проєктів Декларації авторами яких були І. Валєня, Ю. Гнаткевич, С. Головатий, І. Тимченко, М. Косів, О. Коцюба, С. Семенець та Т. Яхєєва виходили з необхідності побудови України, як суверенної держави, але поєднані з СРСР, через укладення між радянськими республіками нового союзного договору. Проєкти запропоновані Л. Лук'яненком, С. Хмарою та депутатською групою «Незалежність» передбачали вихід України з СРСР та відновлення її державної незалежності.

Посилення самостійницьких тенденцій в суспільстві та серед народних депутатів сприяло зростанню кількості прихильників ідеї суверенітету і незалежності. За цих умов монолітна комуністична більшість в парламенті у питаннях змісту та розгляду Декларації поділилась на три групи: суверен комуністів, поміркованих та імперкомуністів. Імперкомуністи займаючи ортодоксальну позицію намагалися всіляко відтермінувати, а в кращому випадку заблокувати розгляд Декларації. Суверенкомуністи підтримували позицію націонал-демократичних сил, які виступали за проголошення державної незалежності та виходу України з СРСР. Гостра боротьба в парламенті навколо проєкту спри-

яла появі документа, який віддзеркалював прагнення українського народу до утвердження незалежної держави в Україні.

В результаті обговорення проекту Декларації на пленарних засіданнях Верховної Ради протягом 28–30 червня 1990 року було доручено Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин узагальнити результати дискусій в парламенті, проаналізувати всі інші наявні проекти, висловлені пропозиції і внести на розгляд парламенту узгоджений проект Декларації.

16 липня 1990 року після постатейного обговорення Декларація про державний суверенітет України була прийнята. За проголосувало 355 депутатів, проти – 4, утримався – 1. За уточненими даними за проголосувало – 357, проти – 3, утрималося – 0, не голосувало – 26. Пізніше 17 народних депутатів звернулися до Секретаріату Верховної Ради з офіційними заявами про зарахування їхнього голосу «за»³. Верховна Рада України цього ж дня встановила 16 липня Днем проголошення незалежності України і постановила відзначати цей день щорічно, як державне загальнонародне свято.

У структурному відношенні Декларація про державний суверенітет України складається з преамбули і десяти розділів: самовизначення української нації; народовладдя; державна влада; громадянство України; територіальне верховенство; економічна самостійність; економічна безпека; культурний розвиток; зовнішня і внутрішня безпека; міжнародні відносини⁴. Розділи Декларація логічно структуровані, мають глибоке змістовне наповнення і охоплюють всі основні сфери суспільної та державної життєдіяльності. Подібно статтям законодавчих актів, положення всіх її розділів були сформульовані чітко, конкретно й однозначно.

У розділі I «Самовизначення української нації» зазначено: «Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід’ємного права на самовизначення». У розділі II «Народовладдя» проголошено основні засади реального народовладдя, зокрема вказано, що громадяни республіки всіх національностей становлять народ України, який є єдиним джерелом державної влади в республіці: повновладдя народу України реалізується на основі Конституції як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної, і місцевих рад УРСР; від імені всього народу може виступати виключно ВР УРСР. Розділ III «Державна влада» містить головні засади організації і здійснення державної влади. Зокрема, зазначається, що державна влада здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, і це є першим офіційним визнанням в Україні принципу поділу влади. У розділі IV «Громадянство Української РСР» громадянство УРСР проголошено як самостійне, а не похідне від союзного, громадянства. У розділі V «Територіальне верховенство» утверджується територіальне верховенство УРСР, яке означає, що УРСР здійснює верховенство на всій своїй території. У розділі VI «Економічна самостійність» встановлено, що УРСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах, що народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством, і що УРСР забезпечує захист усіх форм власності, тобто проголошується в повному обсязі суверенітет України в економічній сфері. У розділі VII «Екологічна безпека» утверджується державний суверенітет в екологічній сфері, а в розділі VIII «Культурний розвиток» – державний

суверенітет у культурі, (духовному) житті народу. Розділ IX «Зовнішня і внутрішня безпека» формує принципи безпеки; розділ X «Міжнародні відносини» визначає основні засади цих відносин, визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішнього права⁵.

У жовтні 1990 року Верховна Рада ухвалила Концепцію реалізації Декларації про державний суверенітет України.

Серед першочергових заходів в досягненні реального суверенітету було ухвалення Верховною Радою Закону «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» та прийняття інших законів. Ґрунтуючись на положеннях Декларації парламент вніс низку радикальних змін до Основного Закону. З розділу I «Політична система» було вилучено статтю 6 про керівну і спрямовуючу роль компартії в державному і суспільному житті; замість принципу демократичного централізму запроваджувався принцип розподілу повноважень державних органів, які формуються на засадах виборності за участю всіх політичних партій і громадських організацій республіки. Із глави УП «Українська РСР – союзна республіка у складі Союзу РСР» були вилучені частини друга і третя статті 68, які обмежували державну владу УРСР повноваженнями СРСР. Замість положення статті 71 про обов'язкові дії законів СРСР на території УРСР запроваджувалася норма: «На території Української РСР забезпечується верховенство законів республіки». Законом «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР від 19 червня 1991 року парламент наділявся правом зупиняти дії актів Кабінету Міністрів СРСР, міністерств СРСР, інших підвідомчих органів Кабінету Міністрів СРСР на території радянської України у разі їхньої невідповідності Конституції та законам Української РСР. Прийняті закони були спрямовані на відновлення суверенних повноважень і утвердження пріоритету республіканської юрисдикції над союзним законодавством⁶.

Наступним важливим кроком було забезпечення економічного суверенітету УРСР. В цьому контексті було прийнято ряд законів, зокрема «Про ціни та ціноутворення», «Про державну податкову службу в Українській РСР», «Про бюджетну систему Української РСР», «Про власність», «Про підприємництво», «Про банки та банківську діяльність», «Про ціни, папери та фондову біржу», «Про систему оподаткування» та ін. Прийняття зазначених законів сприяло створенню Національного банку, республіканських акціонерних банків, запровадження власного державного бюджету, визначення джерел бюджетних надходжень, формування ринку цінних паперів та з часом запровадження національної грошової одиниці – гривні.

Для формування національної економіки та забезпечення економічного суверенітету республіки велике значення мали прийняті закони «Про передачу підприємств і організацій металургійних та вугільної промисловості СРСР, що розташовані на території УРСР, у власність республіки», а згодом передачу інших підприємств важкої промисловості, що знаходились на території України. Згодом були прийняті закони «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про митну справу Української РСР» та ряд постанов Верховної Ради «Про надзвичайні заходи із забезпечення матеріальними ресурсами підприємств, об'єднань та організацій на території Української РСР», «Про часткове припинення дії

на території Української РСР» статті 8 Закону СРСР «Про союзний бюджет на 1991 рік», які були спрямовані на реалізацію Декларації та створення самостійного національного економічного організму⁷.

Реальним кроком на шляху суверенізації України було прийняття законодавчих актів спрямованих на створення органів державної влади незалежних від союзного центру, насамперед Ради Міністрів УРСР. Конституційні зміни від 24 жовтня 1990 року виводили республіканський уряд у своїй діяльності з підпорядкування органів СРСР та виконання ним вимог Конституції СРСР. Законами України від 18 квітня та 13 травня 1991 року в Україні утворювався Кабінет Міністрів УРСР. А конституційні зміни від 21 травня 1991 року встановлювали статтю 115, що «Кабінет Міністрів України є найвищим органом державного управління в Українській РСР», Законом від 19 червня 1991 року «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» уточнювався статус Верховної Ради, як найвищого законодавчого органу та Кабінету Міністрів, як найвищого органу державного управління Республіки⁸.

Вагомим етапом у створенні ефективної системи органів державної влади стало прийняття 5 липня 1991 року Законів України «Про заснування поста президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР», «Про президента Української РСР» та «Про вибори президента Української РСР», які створювали новий інститут державної влади – інститут президента, як найвищу посадову особу України і главу її виконавчої влади. Президент наділявся широкими повноваженнями: правом видання указів, виконання яких було обов'язковим на всій території України; зупинення рішень органів виконавчої влади СРСР на території республіки, у випадку якщо вони суперечили республіканській Конституції⁹. Ці та інші заходи свідчили про реалізацію передбаченого Декларацією принципу розподілу державної влади.

Важливим напрямком суверенізації України, зміцнення національної державності та її захисту стали заходи спрямовані на створення власних Збройних Сил та правоохоронної системи. 30 липня 1990 року була прийнята постанова Верховної Ради «Про проходження строкової військової служби громадянами Української РСР та використання працівників правоохоронних органів республіки за її межами». Україна перебрала на себе юрисдикцію у комплектуванні збройних сил на своїй території і щодо військових частин дислокованих в Україні. Змінами внесеними до Конституції УРСР від 24 жовтня 1990 року були вилучені положення із статей 29 і 30 про збройні сили СРСР. В новій редакції цих статей закріплювався порядок проходження військової служби громадянами Української РСР та обов'язки державних органів та громадських організацій, службових осіб і громадян щодо забезпечення безпеки країни та зміцнення її обороноздатності. Було створено фундамент для створення національних Збройних Сил.

Відбулося оновлення статті 162 Конституції УРСР, за якою прокурорський нагляд та органи прокуратури виводились з підпорядкування генерального прокурора СРСР. Найвищий нагляд за виконанням законів на території України відповідно до нововведення здійснюється генеральним прокурором Республіки та підлеглими йому прокурорами. Генеральний прокурор УРСР призначався Верховною Радою УРСР і тільки їй був підзвітний. Закон декларував, що органи

прокуратури у здійсненні своїх повноважень є незалежними і керуються Конституцією та законами УРСР.

Декларація про державний суверенітет України стала основоположним актом, визначила новий статус України: проголосила її державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

Без Декларації про державний суверенітет України, яка започаткувала найновітніший етап державотворчого процесу, неможливими були б наступні кроки на цьому шляху. Декларація стала першим і визначальним чинником фактичного і юридичного утвердження суверенної і незалежної України, поява якої стала закономірним підсумком всього попереднього розвитку українського народу. На історичній відстані, через третину століття все більше і більше очевидно і значущою постає її епохальна роль в модерному новітньому державотворчому процесі. Завдяки програмним принципам і положенням втілених в ній, як – самовизначення українського народу, утвердження суверенітету, розвитку демократичного суспільства, всебічного забезпечення прав і свобод людини, досягнення економічного і соціального добробуту суспільства, його культурного і духовного відродження на національних засадах, становлення суверенної державної влади в межах республіки, необхідність побудови правової держави і розвиток самоврядних засад народу, миролюбність зовнішньої політики України та інші принципи справили величезний вплив на цивілізаційний вибір та трансформацію українського суспільства.

Декларація стала політичним документом, який за силою свого впливу на суспільні перетворення мав значення конституційного акту. За своєю природою це був революційний документ. Він декларував радикальну зміну світоглядних і ціннісних орієнтацій нашого суспільства та визначав шляхи його розвитку. Положення Декларації відповідали волевиявленню народу, акумулювали його віковічне прагнення та втілювали найкращі ідеї про організацію держави і суспільства закладених в попередніх вітчизняних конституційних актах, декларували необхідність підготовки і прийняття нового Основного Закону України. Декларація заклала правові основи нашої суверенної державності: верховенство Конституції України та її законів на території України, її право на власні Збройні Сили, органи безпеки, недоторканість її території, право мати власне громадянство, самостійно вирішувати державне і суспільне облаштування в усіх сферах, право вільного національного і духовного розвитку української нації та національних меншин, право самостійно визначати економічний статус, безпосередньо здійснювати рівноправні зносини з іншими державами та самостійно укладати міждержавні та міжнародні договори.

Декларація знаменувала зародження сучасного конституціоналізму в Україні і стала відповідною засадою формування правової моделі конституційного устрою незалежної держави, забезпечила істотні його трансформації та всієї правової системи України. Адже в ній сформульована і закріплена низка принципів положень конституційного ладу: про народовладдя (народ України є єдиним джерелом державної влади), здійснення влади за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, національне громадянство, права і свободи людини, територіальне верховенство і економічна самостійність держави, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими і загальновизнаними норм

міжнародного права над нормами внутрідержавного права. Крім того формулювання схвалені назви «Декларації про державний суверенітет України» означало, що Верховна Рада УРСР виражаючи волю народу, заявила про суверенну його державність під назвою «Україна».

Декларація, як зазначається в її тексті стала основою для розробки і прийняття нової Конституції і законів, не Української РСР, а України. В ній були вперше задекларовані основоположні принципи, державно-правові ознаки, які визначили новий правовий статус України.

На Декларації прийнятій в умовах існування СРСР, позначився її компромісний характер: вона істотно обмежила владу союзної держави, але не скасовувала її. Це був документ, написаний з урахуванням існуючих політичних реалій (домінування компартії, розстановки політичних сил в республіці та союзній державі) і конкретної ситуації того періоду, творці якого пішли шляхом створення передумов проголошення незалежності України. За змістом Декларація могла б відіграти роль малої Конституції України. Проте час реалізації її положень в повному обсязі тоді ще не настав через існування об'єктивних і суб'єктивних внутріреспубліканських факторів і за своєю юридичною природою вона залишилась квазіконституційним актом. Не було відповідного сприйняття цього акту європейським та світовим співтовариством. Не випадково провідними західними країнами та лідерами української діаспори Декларація була сприйнята обережно, як символічний документ і розцінювалась як програма намірів та прагнень майбутньої України.

Декларація про державний суверенітет України за своїм змістом була стратегічним документом, закріплювала високий ступінь суверенізації України у складі союзної держави і наближала її до здобуття реальної незалежності. Найважливіше значення Декларації як такої виявилось у втіленні її в Акті проголошення незалежності України. Верховна Рада України через рік після прийняття Декларації урочисто проголосила незалежність України та створення суверенної держави – України, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет. Цим засвідчується зв'язок державотворчого процесу: метою ухвалення Акту проголошення незалежності була реалізація Декларації про державний суверенітет¹⁰.

Декларація про державний суверенітет України заклала основи системи права і законодавства суверенної України. Вона стала інструментом поступового мирного демонтажу радянської правової системи. Декларація створила нормативні підстави для трансформації успадкованих від радянської України правових конструкцій, структур та механізмів тоталітарної союзної державності в інститути національної суверенної демократичної правової цивілізованої держави.

Вона фактично мала статус конституційного закону. Декларація не змінювала і не замінювала Конституцію УРСР, однак рівноправно діяла з нею і виконувала роль стратегічного дороговказу для парламенту та уряду на розбудову правової та інституційної структури, характерної для незалежної держави. На рівні Верховної Ради здійснення Декларації відбувалося шляхом вироблення концепції нової Конституції України та проекту нового Основного Закону України, ухвалення законів та постанов, які вносили зміни в чинну тоді Конституцію УРСР 1978 року та спрямованих на поступове правове забезпечення формування політичних, правових та економічних підвалин суверенітету.

Висновок. Декларація про державний суверенітет України заклала конституційно-правові основи створення незалежної Української держави, власної національної правової системи і системи органів державного управління та заклала цінності, які стали фундаментальними для Конституції 1996 року, для всього конституційного законодавства¹¹, фактично і практично передбачала всі засади конституційного ладу незалежної України.

У змістовному аспекті вона була виваженим і обґрунтованим документом, написаним з урахуванням не тільки політичних реалій, й конкретної ситуації того періоду що склалася в Україні. На момент прийняття Декларація була значною мірою символічним документом, своєрідним знаковим політичним кроком в правильному руслі, який свідчив, що Україна, здійснивши подальші кроки, зможе вийти на шлях цивілізованого європейського розвитку. Реалізація положень Декларації у повному обсязі була обмежена перебуванням Республіки у складі СРСР, але вона для останнього стала фактором його розпаду.

Декларація була визначальною віхою конституційного процесу в Україні, забезпечила якісні та системні зміни в державі та суспільстві. У її тексті нічого не сказано про втрату нею чинності чи то з прийняттям Конституції, чи то по настанні певної дати або якихсь суспільних чи політичних явищ, жодним нормативно-правовим актом її не було скасовано. Таким чином, Декларація про державний суверенітет України є чинним документом¹². Важливо, що з кожним роком поглиблюється усвідомлення значення Декларації, а особливо в нинішній час. Сьогодні перед Україною стоять складні і великі завдання, що впливають з Декларації: системний захист державного суверенітету в умовах загрози існування територіальної цілісності, реальне практичне його наповнення, створення для його захисту сучасних модернізованих Збройних Сил, всестороннє досягнення єдності і згуртування народу, суспільства, зміцнення та розвиток економічного потенціалу, поглиблення демократії, створення ефективної системи державної влади, реальний захист прав і свобод людини і громадянина, побудова сучасної розвиненої модерної держави та забезпечення її успішної європейської інтеграції.

1. Бойко О. Історичні обставини прийняття Декларації про державний суверенітет України. *Людина і політика*. 2002. № 4. С. 63–70. **2. Корнєєв А.** Декларація про державний суверенітет України як засновок Конституції України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2010. № 2 (19). С. 95. **3. Галан В.** Україна, 16 липня ... нотатки парламентського оглядача. *Комуніст України*. 1990. № 9. С. 3–6. **4.** Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. Київ, 1990. 11 с. **5. Шемшученко Ю. С.** Декларація про державний суверенітет. *Енциклопедія міжнародного права* : в 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. Т. 1. А–Д. Київ, 2014. С. 691. **6. Василенко В.** Декларація про державний суверенітет України – ключовий фактор відновлення її незалежної державності. Київ, 2015. С. 146. **7. Там само.** С. 147–148. **8. Василенко В.** Українська незалежна державність як історична закономірність. *День*. 2 вересня 2010. № 156, С. 4. **9. Сухонос В.** Декларація про державний суверенітет України як основний чинник формування інституту глави держави. *Віче*. Вересень 2010. № 18, С. 18–19. **10. Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В.** Зміцнювати, а не розхитувати державний суверенітет. *Право України*. Київ, 2015. № 8. С. 15–20. **11. Шаповал В. М.** Сучасний конституціоналізм. Київ, 2005. С. 42. **12. Саннікова М. В.** До питання про значення Декларації про державний суверенітет. *Українські наукові записки*. 2013. № 1 (45). С. 69.

References

1. *Boyko O.* Historical Circumstances of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine. *Man and Politics*. 2002. № 4. P. 63–70.
2. *Korneev A.* The Declaration on State Sovereignty of Ukraine as the Basis of the Constitution of Ukraine. *Bulletin of the Central Election Commission*. 2010. № 2 (19). P. 95.
3. *Galan V.* Ukraine, July 16 ... notes by a parliamentary observer. *Communist of Ukraine*. 1990. № 9. P. 3–6.
4. Declaration of State Sovereignty of Ukraine of July 16, 1990. Kyiv, 1990. P. 11.
5. *Shemshuchenko Y. S.* Declaration of State Sovereignty. *Encyclopedia of International Law* : in 3 vols / ed. : Y. S. Shemshuchenko, V. N. Denisov (co-chairs) and others. T. 1. A–D. Kyiv, 2014. P. 691.
6. *Vasylenko V.* The Declaration of State Sovereignty of Ukraine is a Key Factor in the Restoration of its Independent Statehood. Kyiv, 2015. P. 146.
7. *Ibid.* P. 147–148.
8. *Vasylenko V.* Ukrainian Independent Statehood as a Historical Pattern. *Day*. September 2, 2010. № 156. P. 4.
9. *Sukhono V.* The Declaration on State Sovereignty of Ukraine as the Main Factor of Forming the Head of State Institute. *Viche*. September, 2010. № 18. P. 18–19.
10. *Shemshuchenko Y. S., Skripniuk O. V.* Strengthen rather than undermine state sovereignty. *Law of Ukraine*. Kyiv, 2015. № 8. P. 15–20.
11. *Shapoval V. M.* Modern constitutionalism. Kyiv, 2005. P. 42.
12. *Sannikov M. V.* On the question of the significance of the Declaration of State Sovereignty. *Ukrainian scientific notes*. 2013. № 1 (45). P. 69.

Shemshuchenko Yurii, Skrypniuk Oleksandr. Declaration of State Sovereignty of Ukraine: Historical Significance and Challenges for the Present (to the 30th Anniversary of the Declaration)

Introduction. 30 years after the adoption of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine, its relevance and socio-political interest have not diminished. The potential of its importance and the impact on state-building processes in Ukraine are not fully understood and used to build a modern, modern independent state in Ukraine. All this encourages scientists to re-analyze one of the main acts of our country.

Of particular importance for the further progress and development of Ukraine is the analysis of the ascending legal principles that laid the foundations for the revival of national sovereign statehood in Ukraine. The purpose of the study is to understand the basic principles of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine, their importance for the development of modern state-making process, its deepening, which will contribute to building a European democratic, legal, social state in Ukraine, solving problems of securing state sovereignty of Ukraine in modern conditions violating its territoriality.

The aim of the article. The article raises the problem of conceptual essence of the main provisions of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine, the problems of their realization in the legal, political, economic spheres, national security and protection of statehood, implementation of foreign policy and European orientation of Ukraine, and their influence on the development of the state-making process and the sovereignty of Ukraine.

Results. The factors of acceptance of the Declaration on the Proclamation of Ukraine's Sovereignty, the doctrinal principles of state sovereignty and their implementation in the state-making practice of Ukraine in the main spheres of state and public life before the proclamation of independence on August 24, 1991 are revealed in the article. The generator of ideas of sovereignty and the driving force behind the adoption of the Declaration were national-democratic forces. The declaration was adopted by more than a constitutional majority, which confirmed the nationwide support for the ideas of Ukraine's sovereignty.

Conclusions. The Declaration became a fundamental act, which had the meaning of a constitutional act. It was a revolutionary document that declared a radical change in worldviews and values for society and defined the ways of its development and strategic directions of building a sovereign state in Ukraine. The Declaration laid the legal foundations of statehood: the rule of the Constitution and laws of Ukraine, its right to its own Armed Forces, security bodies, inviolability of its territory, right to its own citizenship, right to free

national and spiritual development of the nation, independently determine the economic status and pursue foreign policy, etc. It marked the birth of modern constitutionalism in Ukraine and became the basis for the development and adoption of a new democratic Constitution. It was a strategic document that embodied the conceptual foundations of state-building, the construction of civil society and their purpose.

Key words: *Ukraine, Verkhovna Rada, Declaration, State, Sovereignty, Principles, Sections and Regulations, Legislative Process, Constitution, Historical Significance.*

УДК 341.321

В. П. ГОРБАТЕНКО,

*доктор політичних наук, професор**

ORCID: 0000-0002-2400-954X

ПЕРЕМОЖЦІ ВІЙНИ І СТРАЖІ МИРУ (ДО 75-РІЧЧЯ ПЕРЕМОГИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ)

Поряд з іншими важливими подіями нинішній 2020 рік відзначиться в світовій історії 75-річчям від часу завершення Другої світової війни – найжорстокішої за все існування людської цивілізації. Величезний тггар минулої війни припав на долю України та її населення, яке опинилося в жахливих умовах німецько-фашистської окупації. Близько 7 мільйонів українців воювали проти фашистської навали, жертвуючи своїм життям і здоров'ям в ім'я Великої Перемоги. Тисячі людей разом з евакуйованими на Схід підприємствами наближали її в тилу. До числа учасників і свідків минулої війни належить значна частина наукових співробітників Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, які в різні роки працювали і ще продовжують працювати, зміцнюючи правову основу незалежної України. Значна частина подій Другої світової війни прослідковується у біографіях вчених-правознавців. Відтак масо-вагомі підстави згадати їх усіх поіменно.

Вчені-правознавці, які здобували Перемогу на різних фронтах та безпосередньо в горнилі бойових дій Другої світової війни

Борис Мусійович Бабій (1914–1993). З 1940 р. перебував на службі в Червоній Армії, був помічником військового прокурора Київського особливого військового округу. З початком війни у складі Південно-Західного фронту як військовий прокурор брав участь в обороні Києва. У 1942–1943 рр. служив у апараті Головної військової прокуратури РСЧА. З осені 1943 р. – знову на фронті на посадах старшого помічника, заступника прокурора 2-го Українського фронту. Брав участь у Корсунь-Шевченківській, Ясько-Кишинівській, Дебреценській, Будапештській, Празькій операціях. Перемогу зустрів у діючій армії, демобілізувався в серпні 1947 р. у званні підполковника юстиції. З утворенням у 1949 р. у складі Академії наук УРСР Сектора держави і права працював його ученим

* *Gorbatenko Volodymyr, Doctor of Political Sciences, Full Professor*